

ПОНЯТТЯ ТА ОЗНАКИ РЕЧОВИХ ДОКАЗІВ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСУАЛЬНОМУ ПРАВІ

Досліджуються поняття та ознаки речових доказів. Стверджується, що поняття «речовий доказ» є об'єктом, на якому відображені сліди взаємодії з іншими об'єктами матеріального світу або на якому інформація зафіксована за допомогою спеціальних технічних засобів (відеозапис, звукозапис), які досліджуються судом з метою встановлення наявності обставин, що мають значення для справедливого, неупередженого та своєчасного розгляду і вирішення цивільної справи. Ознаками речових доказів є: сталість, інформативність, формалізм.

Ключові слова: поняття речових доказів, ознаки речових доказів.

Постановка проблеми. Речові докази відіграють важливу роль у сфері відправлення правосуддя як у цивільних так і кримінальних справах, адже саме вони містять інформацію про обставини справи, що мали місце в минулому, так як саме ці «німі свідки» надають можливість судді шляхом їх огляду отримати ту інформацію, яка може вплинути на рух справи в майбутньому, що в свою чергу забезпечить ухвалення справедливого рішення по справі на користь однієї з сторін судового процесу.

Проте на практиці та й між вченими процесуалістами завжди постає питання до якого виду доказів (письмових чи речових) та по яким критеріям необхідно віднести той чи інший предмет, який містить в собі інформацію про обставини справи.

У цілому, такий стан справ негативно впливає на вдосконалення процесу відправлення правосуддя в цивільних справах. Отже, невідкладне усунення вищезгаданих недоліків вкрай важливе та надзвичайно актуальне у наш час, оскільки дослідження речових доказів для сучасної вітчизняної цивільної процесуальної науки наділено також методологічним значенням, та сприяє виявленню та розв'язанню важливих аспектів проблеми доказування.

Ступінь наукової розробки проблеми. Дослідженням окресленої проблеми в різні часи займалися вітчизняні та зарубіжні дослідники як теоретичних так і процесуальних наук: С.С. Алексєєв, Н. М. Авдєєнко, С. С. Бичкова, Ю. В. Білоусов, О. Т. Боннер, С. В. Васільєв, М. А. Вікут, П. Ф. Єлісейкін, А. Ф. Клейнман, В. В. Комаров, В. А. Кройтор, О. В. Малько, М. І. Матузов, М. М. Марченко, Ю. К. Осипов, В. М. Тertiшнік, В.І. Тertiшніков, Р.В. Тertiшніков, М.К.Трешніков, С.Я. Фурса, Т.В. Цюра, Ю.С.Червоний, Н.О. Чечіна, Д.М. Чечот, М.С. Шакарян, М.Й. Штефан, М. М. Ясинок та інші.

Проте більшість наукових праць, які тією чи іншою мірою торкаються проблеми речових

доказів, не враховують сучасного змістовного наповнення поняття «речовий доказ», ускладнення змісту його об'єктів і порядку їх дослідження в судовій практиці.

Мета – дослідити поняття речових доказів у цивільному процесуальному праві та виявити на їх основі сутнісних ознак.

Виклад основного матеріалу. Доктрина цивільного процесуального права нашої держави знає чимало прикладів науково-теоретичних підходів до визначення поняття «речовий доказ», де достатньо уваги приділяється висвітленню зовнішніх та змістовних характеристик речових доказів у цивільному судочинстві.

Щодо визначення поняття речові докази, то ч. 1 ст. 65 ЦПК України закріплює, що речовими доказами є предмети матеріального світу, що містять інформацію про обставини, які мають значення для справи.

Зазначимо, що подібне визначення поняття «речові докази» закріплено і в нормативно-правових актах багатьох держав пострадянського простору (наприклад, у Цивільному процесуальному кодексі Російської Федерації (ст. 73), у Цивільному процесуальному кодексі Республіки Азербайджан (ст. 91) тощо). Зовсім інакше визначаються речові докази у Цивільному процесуальному кодексі Республіки Казахстан, де ст. 86 закріплює, що речовими доказами можуть бути будь-які предмети, але лише за умови, що у суду є підстави вважати, що вони спроможні виконувати функції встановлення обставин, які мають відношення для справи.

Насамперед зауважимо, що вітчизняні законодавчі конструкції текстуального закріплення норм різних галузей права у нормативно-правових актах різної юридичної сили вже давно не містять таких неконкретизованих формулювань, як «...у суду є підстави вважати, що...». Тим більше, що спроможність речового доказу підтвердити або спростувати наявність чи відсу-

тність певного факту, що має відношення до справи, яка розглядається в суді, виявляється лише після належного дослідження їх у судовому засіданні в порядку, чітко визначеному відповідним процесуальним законодавством.

Відтворюють подібний підхід законодавця до визначення поняття «речових доказів» і окремі теоретичні джерела. Наприклад, автори Сучасної правової енциклопедії вважають, що речові докази — це предмети, які були знаряддям або об'єктом певних дій, гроші, цінності та інші речі, які можуть бути достатніми засобами [1, с. 295].

Природно, що законодавче визначення за-позичене більшістю науковців у підручниках, монографічних та інших дослідженнях із цивільного процесуального права. Зокрема, М. Й. Штефан доказами у цивільному судочинстві називав одержані з передбачених законом і допустимих ним засобів доказування у визначеному порядку будь-які фактичні дані, на підставі яких суд установлює наявність чи відсутність обставин, що обґрунтовують вимоги і заперечення сторін та інші обставини, що мають значення для правильного вирішення справи [2, с. 265].

Досить влучним ми вважаємо визначення, запропоноване С. Я. Фурсою, яка стверджує, що речові докази — це ті речі, доказове значення яких у цивільному процесі не залежить від певних технічних та інших наукових знань, і які можуть бути досліджені судом для отримання інформації, що матиме значення для вирішення справи [3, с. 42]. Так, згідно з п. 20 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про застосування норм цивільного процесуального законодавства при розгляді справ у суді першої інстанції» від 12.06.2009р., належним повідомленням відповідача, місце проживання (перебування чи роботи) невідоме, про виклик його до суду буде вважатися повідомлення, здійснене відповідно до ч. 9 ст. 74 ЦПК України через оголошення в пресі за умови, що в матеріалах справи є речові докази про звернення позивача до адресного бюро та/або органів внутрішніх справ [4].

Поряд з цими досить поширеними поглядами існують у науці цивільного процесуального права і дещо своєрідні підходи до розуміння речових доказів, з якими ми не можемо погодитися. С. В. Васильєв ототожнює речові докази з окремою групою предметних доказів [5, с. 152]. Подібний висновок викликає певні заперечення, адже у даному випадку відбуваються ототожнення досліджуваного об'єкта (речові докази) з його предметом (матеріальними речами зовнішнього світу), що, на наш погляд, несприйнятне з

позицій, насамперед, загальної теорії права, представниками якої вже давно фундаментально розмежовано об'єкт і предмет дослідження.

Також ми не поділяємо погляди окремих учених, які пропонують називати вищезгадані об'єкти зовнішнього світу, що містять важливу інформацію для справедливого і своєчасного вирішення цивільної справи по суті, не речовими, а матеріальними доказами [6, с. 75]. Проте для сучасного наукового пізнання недостатньо просто здійснити синонімічну заміну поняття «речові докази» на «матеріальні докази» без аргументованого обґрунтування доцільності такого підходу з паралельним виділенням науково визначених підстав для подібного схоластичного розмежування.

Наукові дискусії між вченими процесуалістами тривалий час точилися не тільки стосовно самого визначення поняття речовий доказ, але й питання торкалися класифікації ознак речових доказів. Серед перших це зробив А. І. Уємов, за версією якого всі ознаки речових доказів належить поділяти на дві групи: 1) ознаки однієї групи утворюють межу певного речового доказу, оскільки зі зникненням або перетворенням таких ознак ця річ, на думку А. І. Уємова, перетворюється на іншу (такі ознаки він пропонує називати якостями речового доказу), 2) до другої групи ознак науковець радить відносити просто ознаки, які не є істотними, будучи зовнішніми ознаками [7, с. 39].

Загалом же з тих пір учені-процесуалісти запропонували безліч авторських класифікацій ознак речових доказів, які з розвитком суспільно-економічних відносин зазнавали відчутного впливу на свій зміст і наповненість оригінальними тезами. Наведемо деякі з них. Н. А. Селіванов як ознаки речових доказів виділяв такі: 1) речовий характер матеріального об'єкта; 2) наявність прямого чи побічного зв'язку з обставинами, що розслідуються; 3) здатність предмета сприяти встановленню наявності чи відсутності певних обставин справи; 4) долучення до справи в якості речового доказу предмету відповідним процесуальним актом [8, с. 11]. С. Я. Фурса та Т. В. Цюра вважають, що у формуванні засобів доказування та самих судових доказів можна встановити чимало загальних і спеціальних рис, через що вони пропонують знайти поряд із загальними рисами їх характерні особливості та проаналізувати на предмет доцільності їх існування [3, с. 46-47]. Так, наукове визначення поняття передбачає розкриття його змісту та провідних ознак: 1) як джерело відомостей про факти тут виступає матеріальний об'єкт, яким можуть бути найрізноманітніші предмети неорганічного й ор-

ганічного походження: будівлі, ушкоджені меблі, зіпсований костюм, підроблений документ, транспортний засіб, продукти харчування тощо; 2) у речових доказах фактичною інформацією служать ознаки матеріального об'єкта, які сприймаються судом та іншими учасниками процесу візуальним шляхом; 3) речові докази повинні бути отримані судом з дотриманням установленого законом порядку, тобто процесуальним шляхом. Але перелік ознак речових доказів, на думку В. М. Тертишніка, не є чітко визначеним, адже, наприклад, така ознака, як здатність бути засобом встановлення обставин справи охоплює взагалі всі види джерел доказів [9, с. 64]. А. О. Власов пропонує в речових, як і в будь-яких інших різновидах судових доказів, виділяти 4 ознаки: 1) наявність будь-яких фактичних даних чи, використовуючи сучасну термінологію, наявність інформації, 2) наявність зв'язку між такого роду фактичними даними та обставинами, що мають значення для справи, 3) отримання фактичних даних у визначеному процесуальному порядку, 4) отримання фактичних даних шляхом дослідження різних об'єктивованих станів предметів матеріального світу (їх об'єма, кольору, запаху тощо) [10, с. 11-12].

За версією А.Н. Гуєва, серед ознак речових доказів на перший план виступають дві головні характеристики: 1) речовими доказами є предмети реального світу (зокрема речі домашнього вжитку, побутова техніка (холодильники, пилососи тощо), аудіо- та відеотехніка, телевізори тощо, персональні комп'ютери, диски, дискети, інші носії комп'ютерних програм, одяг, предмети особистої гігієни та ін.; транспортні засоби; інші рухомі та нерухомі речі); 2) предмети визнаються речовими доказами, якщо вони можуть слугувати засобом встановлення яких-небудь обставин, що мають значення для цивільної справи, яка розглядається судом (наприклад, пошкоджений автомобіль — обставини ДТП) [11, с. 118]. Як бачимо, в результаті перерахування категорій речей автор дійшов висновку, що за необхідних умов можуть стати речовими доказами, ототожнює їх з ознаками речових доказів. Серед останніх наукових розробок у цій царині заслуговує на окрему увагу створена В. В. Молчановим класифікація ознак речових доказів, що, за його словами, призводить до визначення особливостей речових доказів як засобів доказування, а саме: 1) джерелами доказів виступають предмети (матеріальні об'єкти), — доказами є відомості про факти, що мають значення для справи; 2) відомості про факти, що містяться у зовніш-

ньому вигляді, якостях, місцезнаходженні та інших ознаках предметів; 3) доказ має бути отриманий з дотриманням установленого законом порядку [12, с. 280-281].

Отже, врахувавши всі позитивні та негативні риси наведених вище і поширених у наукових працях різних років класифікацій ознак речових доказів, вважаємо, що найбільш повно і всебічно відобразить цей правовий феномен такий авторський перелік визначальних ознак речових доказів:

1. **Сталість.** Речові докази — це, насамперед, завжди матеріальні предмети зовнішнього світу, в тому числі магнітні, електронні та інші носії аудіовізуальної інформації, що характеризуються стійкою формою та за своїм змістом спроможні дозволяти вилучення з них даних про обставини, що мають значення для своєчасного та неупередженого вирішення цивільного спору по суті.

2. **Інформативність.** Речові докази завдяки дослідженню їх зовні об'єктивованих станів (кольору, запаху, об'єму, ваги, збереженості, відбитків на предметі, цілісності, давності тощо) підтверджують наявність або відсутність прямого чи побічного причинно-наслідкового зв'язку з обставинами, що мають значення для справи.

3. **Формалізм.** Об'єкти матеріального світу набувають процесуально-правового статусу речових доказів лише у тому випадку, коли їх подання, витребування, вилучення, огляд і дослідження відбулися у строгій відповідності до вимог чинного цивільного процесуального законодавства України, в тому числі з обов'язковим оформленням відповідної процесуальної дії належним судовим актом.

Отже, дослідивши визначальні ознаки речових доказів у цивільному судочинстві, вважаємо за необхідне на цій основі сформулювати власне визначення поняття, яке б максимально точно відобразило комплексне поєднання матеріально-речової сутності та інформативної основи цієї складної правової конструкції. Адже для того, щоб закріпити в загальному понятті «речовий доказ» усю внутрішню нерозривну єдність об'єктивно існуючого в матеріальному світі предмета з тією інформацією, носієм якої він є і яка слугує першоосновою відомостей про обставини, що мають значення для розгляду справи, запропонованого законодавцем визначення недостатньо.

На наш погляд, найбільш для відтворення змісту та призначення речових доказів у цивільному судочинстві підходить термін «об'єкт», який походить від лат. «*Objectum*» і означає предмет, що містить відбиток того, чого торкався (буквально, *вки-*

нутий у щось, вбитий). Тлумачний словник В. І. Даля визначає поняття «об'єкт», як предмет (протилежність суб'єкта) або річ [13, с. 216].

З правового погляду поняття «об'єкт» використовується у кількох значеннях: 1) як матеріальні та інші соціальні блага, з приводу яких суб'єкти права вступають у правовідносини; 2) як семантико-синтаксична категорія, що означає того (те), на кого (що) спрямована дія чи звернено який-небудь стан; 3) як елемент дійсності, взятий поза зв'язком з часом і суб'єктом; 4) як предмет об'єктивної реальності, що втілює інформацію [14, с. 569].

Вважаємо, що наведені загально філософське та правове розуміння поняття «об'єкт» якнайбільш підходить для виразу суті феномена речових доказів у цивільному судочинстві, які: 1) з одного боку, являють собою певні речі (предмети), сутність яких для цивільного процесу полягає в інформації, що відтворена на них у різний спосіб, 2) з другого – здатні відображати певні речовини, рідини, що також можуть бути пред'явлені до суду як речові докази, але фактично предметами (речами) не є.

Висновки. Отже, *речовий доказ* – це об'єкт, на якому відображені (містяться) сліди взаємодії з іншими об'єктами матеріального світу або на якому інформація зафіксована за допомогою спеціальних технічних засобів (відеозапис, звукозапис), які досліджуються судом з метою встановлення наявності або відсутності обставин, що мають значення для справедливого, неупередженого та своєчасного розгляду і вирішення цивільної справи.

Даний підхід до розуміння змісту понять «речові докази» дозволить максимально повно відобразити фактичну сутність досліджуваного питання з урахуванням особливостей їх практичної реалізації в ході здійснення судочинства в цивільних справах.

Серед ознак, які притаманні саме речовим доказам, слід виділити наступні: сталість, інформативність, формалізм.

Вважаємо, що саме така запропонована нами класифікація ознак речових доказів дозволяє відмежувати ці предмети від інших засобів доказування в цивільному процесуальному праві та дає максимально вичерпну характеристику досліджуваного процесуально-правового інституту.

Список літератури

1. Сучасна правова енциклопедія [Текст] / О. В. Зайчук, О. Л. Копиленко, Н. М. Онищенко

(та ін.) ; за заг. ред. О. В. Зайчука ; Ін-т законодавства Верховної Ради України. – К. : Юрінком Інтер, 2009. – 384 с.

2. Штефан М. Й. Цивільний процес : Підручник [Текст] / М. Й. Штефан. – К. : Ін Юре, 1997. – 595 с.

3. Фурса С. Я., Цюра Т. В. Докази і доказування у цивільному процесі: науково-практичний посібник [Текст] / С. Я. Фурса, Т. В. Цюра. – К. : Видавець С. Я. Фурса, КНТ, 2005. – 256 с.

4. Постанова Пленуму Верховного Суду України «Про застосування норм цивільного процесуального законодавства при розгляді справ у суді першої інстанції» від 12.06.2009 р. // zakon.rada.gov.ua / laws/show/v0002700-09

5. Васильев С. В. Гражданский процесс : Учебное пособие [Текст] / С. В. Васильев. – Х. : Одиссей, 2006. – 512 с.

6. Кілічова Т. М. Цивільне процесуальне право. Навчальний посібник [Текст] / Т. М. Кілічова. – К. : Центр учбової літератури, 2007. – 352 с.

7. Уемов А. И. Вещи, свойства и отношения [Текст] / А. И. Уемов. – М.: Издательство Академии наук СССР, 1963. – 186 с.

8. Селиванов Н. А. Вещественные доказательства (криминалистическое и уголовно-процессуальное исследование) [Текст] / Н.А. Селиванов. – М. : Юридическая литература, 1971. – 200 с.

9. Тертышник В. М., Слинко С. В. Теория доказательств : учебное пособие [Текст] / В. М. Тертышник, С. В.Слинко. – Харьков : Арсис, 1998 – 120 с.

10. Власов А. А. Вещественные доказательства в гражданском процессе [Текст] / А. А. Власов. – М. : Изд-во им. Сабашниковых, 1999. – 144 с.

11. Гуев А. Н. Постатейный комментарий к Гражданскому процессуальному кодексу РСФСР [Текст] / А. Н. Гуев. – М. : ИНФРА, 2000. – 800 с.

12. Молчанов В. В. Основы теории доказательств в гражданском процессуальном праве : Учебное пособие [Текст] / В. В. Молчанов. – М. : Зерцало-М, 2012. – 360 с.

13. Даль В. И. Толковый словарь живого великорусского языка [Текст] / В. И. Даль. – М. : Русский язык, 1999. – 683 с.

14. Бачинин В. А. Энциклопедия философии и социологии права [Текст] / В. А. Бачинин. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2006. – 1093 с.

Стаття надійшла до редколегії 5 вересня 2013 року.

Рекомендована до опублікування у “Віснику” членом редколегії О.В. Гетманцевим.

Concept and characteristics of physical evidence in civil procedural law

Summary

We study the concept and characteristics of physical evidence. Argued that the concept of "material evidence" is the object, which displays traces of interaction with other objects or material world in which information is recorded by means of special equipment (video, audio) which are investigated by the court to determine the circumstances relevant to a fair, impartial and timely consideration and resolution of civil cases. Signs of physical evidence include: sustainability, informative formalism.

Keywords: evidence, the concept of evidence, signs of physical evidence.

M.A. Getmanцев

Понятие и признаки вещественных доказательств в гражданском процессуальном праве

Анотация

Исследуются понятие и признаки вещественных доказательств. Утверждается, что понятие «вещественное доказательство» является объектом, на котором запечатлены следы взаимодействия с другим объектом материального мира или на котором информация зафиксирована с помощью специальных технических средств (видео, музыка), которые исследуются судом с целью установления наличия обстоятельств, имеющие значение для справедливого, беспристрастного и своевременного рассмотрения и разрешения гражданского дела. Признаками вещественных доказательств являются: постоянство, информативность, формализм.

Ключевые слова: вещественные доказательства, понятие вещественных доказательств, признаки вещественных доказательств.